

Свещеник
Александър Дубинин

ДЕТЕТО

В СВЕТА

НА ТЕЛЕВИЗИЯТА И КОМПЮТРИТЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

От руското издателство

Въведение

Електронното пиленце

Страх от света

“Защо са толкова жестоки?”

“Просветителят” на нашите деца

Децата обичат да подражават

Вредно за здравето!

Разрушаване на нравствеността

Домашният идол

Компютърът “сам по себе си”

Компютърните игри

Хазартът

Какво става с душата?

“Ако бях вълшебник...”

Мечтатели

Мнимата (виртуална) реалност

Демоните

Как лошата помисъл завладява душата

Откъде се вземат лошите помисли

и как да се борим с тях

Може ли да бъде защитено детето?

Противоотровата

Възпитание на добри навици

Възпитание на чувствата

Възпитание на душата

Примерът на родителите

Заклучение

От руското издателство

През последните години се появи православна литература за вредата от телевизията и компютърните игри. Нашето издание е посветено на един крайно важен аспект от този проблем - влиянието на споменатите изобретения върху душата на детето. Авторът на книгата, православен свещеник, отбелязва разпространяването на душевните заболявания и падението на нравствеността у съвременните деца, свързвайки ги с негативното въздействие на градската “машинна” среда. Като се опира на светоотеческата литература, периодични материали и редица православни издания, а също и на примери от руската класическа литература, той разяснява по какъв начин обкръжаващият свят провокира в детската душа отрицателни емоции и развива в нея празна мечтателност и погубващи душата страсти.

Авторът показва, че това са особени душевни състояния, които създават почва за развитието на страстите - разпалеността, свързана с компютърните игри, мечтателното “превъплъщение” в телевизионните или компютърните герои, пасивното потапяне в помисли - и че всички тези състояния не са породени от съвременната цивилизация, а са били широко известни още преди хиляда и петстотин години и са описани в светоотеческата литература, която ги определя като греховни.

В книгата има и своего рода “положителна програма”. Авторът, следвайки традицията на Светите отци, предлага т.нар. противоотрови, чрез които родителите биха могли, ако не да унищожат, то поне да приглушат вредните за душата впечатления от света.

Надяваме се, че книгата ще намери своя читател и ще се окаже нужна и полезна във всяко православно семейство.

Издателство “Даниловски благовестник”, 1997

Въведение

Съвременният свят на всяка крачка подтиква детето към грях. То едва е успяло да излезе от състоянието на ранно младенчество и от всички страни започват да го дебнат душевредни впечатления.

За това понякога способстват и любящите родители. Преди всичко с факта, че не възпитават своя син или дъщеря в строгите принципи на християнското поведение, а поощряват страстните наклонности на тяхната природа, позволяват им да се развиват в направление към греха. Удовлетворяват се всевъзможни прищевки на малчугана: той получава все нови и нови играчки, игри, развлечения, забавления. За такова дете въздържанието е непознато; то живее, ръководейки се от единствената заповед: “аз искам”.

Но ето, чедото израства - според руската пословица “за майката и бащата - безчестие, за рода и семейството - позор”. Такъв човек и като възрастен се обгражда с

“игралки”, развлечения и удобства; той не умее да се противопоставя на страстите и затъва все по-дълбоко в бездната на греха.

А съвременните игралки - и детските, и за възрастни - са безкрайно разнообразни. За тях техните създатели използват последните достижения на електрониката - защо? За да развличат “потребителя” с нови, невиджани досега способности. А “да развличаш” - означава да отвличаш от сериозното, отговорно отношение към живота, от спасителния тесен път и да увеличаш към погубен по утъпкания път на игрите и забавленията.

Електронното пиленце

Казват, че японските ученици са увлечени поголовно от нова електронна игралка. Това т.нар. тамагочи е програмирано във вид на “жив организъм”. В яйцето при полагане на правилни грижи трябва да се “излюпи пиленце”, което изисква отглеждане и редица компютърни операции осигуряват неговата “жизнена дейност”.

Игралката трябва навреме “да бъде нахранена”, след това е необходимо “да ѝ се почисти”... а благодарение на малкия ѝ размер детето не се разделя с нея нито за минута. Ако всички операции се изпълняват навреме и правилно, то пиленцето “живее”, “расте” и напомня с писукане за себе си на своя стопанин. Ако го забравят или направят грешка, може да “залинее” и дори “да умре”...

Вероятно тази новост скоро ще се появи и при нашите, руски деца. Ще замени преносимите “зальгалки” от рода на кубчето на Рубик или джобните електронни игри. Възможно е на нея вече да играят децата на т. нар. нови руси³

Странна игралка. Безобидна дреболия, висулка, която встъпва в сложни отношения на взаимна зависимост и едва ли не любов с човека. Мъртъв ръкотворен механизъм се превръща в самостоятелен игрови партньор на човека, обладаващ безсмъртна душа! Това, разбира се, е най-чиста илюзия, мечта, нищо - но тук е и същността на играта.

С какво тя стана толкова любима за децата? Обяснението е: с това, че замени кучето или котката, които днес не е прието да се отглеждат в японските семейства. Но не представлява ли тя и своеобразен символ на съвременното детство - на отчуждеността и самотата на градското дете, израстващо в бездушния свят на машините и търсещо в този свят утешение и приятел?...

Страх от света

Откъснато от живата природа, съвременното градско дете живее в машинен свят, където мигат, блещукат и заслепяват изкуствени огньове и екрани, преливат, непрекъснато изменяйки се, електронни рисунки. Където бръмчат автомобили, вият сирени, пискат компютри. Където всичко наоколо звъни, жужи, трака и свисти. Където радиото и телевизията ден и нощ говорят, пеят, реват, застрашават с човешки гласове - “живеят” редом с хората и ги въвличат в своя безбожен, изкуствен живот.

Детето, разбира се, както казват учените, се адаптира към света - и какво друго му остава? Но при тези условия то го възприема като нещо враждебно и страшно.

Психолозите, занимаващи се специално с този проблем, са разработили един тест. На детето (ученик в началните класове) се дава червен и черен фломастер и му се предлага да оцвети три кръга. Първият означава “класът” в училище, вторият - “улицата”, третият - “градът” (или “светът”). Червеният цвят изразява преобладаване на доброто, черният - на злото. Преди четири години във всички рисунки преобладавало червеното. При това дори ако класът бил в черен цвят, то “големият свят” все едно изглеждал добър. А днес почти всички деца (8 души от 10) виждат “града свят” черен, застрашителен и изпълнен със зло.

Лекарите обясняват именно с това нарастването на душевните разстройства при децата. Те твърдят, че са се появили твърде много деца невротичи, почти поголовно обзети от страх. Наричат го “натрапчив страх”.

Наистина децата винаги са се бояли, например от тъмнината. Изглежда в нас е заложено подсъзнателното знание, че тъмнината е зло, ад, бесовска област, а светлината е добро, Бог. Децата се страхуват и от смъртта - като неизвестна и страшна тайна.

Но психолозите говорят именно за масов натрапчив страх от обкръжаващия свят. Негови последици и медицински симптоми са ануреза, заекване, нервни тикове. При това те забелязали, че на такава невроза са подложени не само децата от “неблагополучните” семейства, но и тези на “новите руси”, които страдат дори по-често. Социолозите смятат, че това е свързано с криминализацията на съвременния бизнес. Децата в семейството на бизнесмена много често слушат разговори за убийства, изтезания, похищения на деца. Но и техните връстници от обикновените семейства не са отминати от страшната информация.

Развивайки се и ставайки постоянен, този страх прави детето пасивно, потиснато и нерешително. Или напротив - агресивно. Понякога се съчетават и едното, и другото, наслаждайки се върху изградената от детето картина за света. Така едно шестгодишно момченце, вечно изплашено и срамежливо, имало любима игра: представяйки си, че е полицай, то по цели дни измъчвало плюшения си Мики Маус на електрически стол.

Защото по какъв начин можеш да се пребориш със страха? Много просто - самият ти да станеш страшен.

“Защо са толкова жестоки?”

Както се пише по вестниците, днес в Русия има около 100 000 деца, обединени в самостоятелни престъпни групировки. Десетки от тях са станали убийци. При това убийствата, извършени от групи от 10-12-годишни деца, са немотивирани и странни, те носят печата на особена суровост и истинска жестокост. Сред малолетните престъпници има и деца от напълно обезпечени семейства, свикнали да не им липсва нищо.

Тези данни са свидетелство за все по-задълбочаващата се духовна криза на цялото ни общество.

Ако към това се прибави и физическата непълноценност на днешния ученик (според статистиката той слабее и тежи 5 кг по-малко от своя връстник преди 10

години), психическите нарушения и дълбоката му развратеност - пред нас се явява ужасяваща картина за бъдещето на Русия.

Родителите често се натъжават, говорейки за своя син или дъщеря: “Колко е жесток(а) към нас! Колко е коравосърдечен и равнодушен към нашата болка, към нашия живот!”

Чувството за изключителността и неповторимостта на всяка човешка личност явно е заложено в нас изначално. Реакцията на чистото, непокуварено дете на чуждата болка винаги е жива и дълбока. Както и на смъртта. Те желаят на всички добро и радост. Кой не помни, че не е обичал приказките с лош край! Самата мисъл, че някой страда и накрая не получава утеха (понятна за детското съзнание), потриша дълбоко душата му. Затова в неделните училища опитните преподаватели знаят, че не бива да разказват на малките деца житията на мъчениците и още повече да описват подробности от техните страдания, а по-добре е да говорят за праведниците, светите войни, старците и чудотворците.

Петгодишно момиченце, израснало край храма, чуло за първи път житието на Алексей, човек Божий. За това как той вече умрял и лежал в гроба, и едва тогава родителите му узнали, че този бедняк, слуга е техният изгубен любим син!... Но на момиченцето нещо не му достигало. То отказвало да приеме такъв край и настойчиво питало, чакайки утвърдителен отговор: “А майката и таткото взели ли са го от гроба?” Действително, вече са го познали, намерили са го, как отново да го оставят сам? Сега си представете, че на това или на друго момиченце или момченце всеки ден му разказват за убийства, мъчения, космически войни и му ги показват - ще се съхрани ли това трепетно чувство на безусловна ценност и неповторимост на всеки човешки живот? Не, по-скоро ще се възприеме мисълта (тя ще се оформи заедно с чувството на натрапчив страх), че човешкият живот е нищо, че човекът е буболечка, която може да бъде смачкана, или робот, който може да бъде “изключен”. Детето ще се научи да възприема смъртта като нещо, макар и страшно, но обикновено.

След всичко това не може да се чака да го трогнат умората на майка му, главоболието на баща му или пък старческата немощ на баба му.

“Просветителят” на нашите деца

Къде обикновеното съвременно дете може да види и убийство, и изнасилване, и разчленяване на труп? Откъде може да узнае какво е това “садист” или “извратен тип”? Къде накрая то вижда излизащ от гроба си покойник, ужасно чудовище, бяс? Разбира се, по телевизията.

С такива сцени и герои са изпълнени американските трилъри, по които - под слабия протест на родителите или в тяхно отсъствие, или дори в тяхна компания - се увличат руските юноши.

Областта на по-малки им братя и сестри засега са “анимациите”. Децата на няколко поколения израснаха с мултипликационните филми. За едни любим беше “Аленото цвете”, за други - “Чебурашка”. Днешните деца гледат анимационни филми, приличащи на бойни шлагери.

В една от педагогическите статии се прави интересно сравнение между предишните и сегашни анимационни герои: костенурките - нинджа с Чебурашка и

неговите приятели. И ако Чебурашка прилича на наивно, мило детенце, то костенурките са по-скоро “сурови момъци”, които въвеждайки ред и възстановявайки справедливостта, млатят противниците си наляво и надясно. Те не напомнят на компания деца, а на младежка банда. Ако пакостите на Чебурашка и приятелите му си остават детски пакости, а самите те са от светлия, дружелюбен свят, то костенурките живеят и действат в съвсем друг свят, тъмен и страшен, където група герои се противопоставят на пълчища съмишленици на злото...1

Безусловно, запознаването с такива персонажи ще помогне на детето по-бързо да се “адаптира” и да навлезе в света на героите на “възрастните” екшъни и трилъри - изпълнени с маниакални убийци, летящи супермени и вампири.

Вампири, чудовища, привидения, пришълци от космоса (всъщност бесове) влизат от телевизионния екран в съзнанието на нашите бедни деца, което често не е защитено с нищо. Изобилието от страх в края на краищата заглушава чувствителността и впоследствие детето вече самџ иска да изпитва нови, по-силни усещания. Именно така действа в човека страстта. Тя изисква нова храна, нужно ѝ е все повече и повече. И ето подрастващите вече не се плашат и не се трогват от провлачени вътрешности и разчленени трупове. А това е свидетелство за дълбока развратеност.

Първоначално на стадия на “анимацията” се развиват устойчиви неврози. Нали детето за разлика от възрастния още не различава ясно изкуството от реалността. То реагира искрено и бурно на театралното или анимационно кинопредставление, без да признава никакви условности.

Неслучайно, когато лекарите психиатри молят родителите да отговорят в анкета какво се явява главна причина за страха на детето, те често пишат: “анимационните филми”.

Деца обичат да подражават

Деца в предучилищна и начална училищна възраст опознават живота много активно. Специалистите по детска психология казват, че малчуганите в тази възраст живеят не един, а няколко живота: и своя, и този на героите от приказките и анимационните филми, които докосват възприемчивата душа на детето. Техният стремеж е за максимално пълно съпреживяване на събитията.

Тук много зависи от възпитателите - преди всичко от родителите. От тях зависи на кого именно и в какво ще подражават техните деца. Нима това ще бъдат вампирчетата или Мики Маус, или по-късно пришелецът - супермен?

Разбира се, примамливо е да бъдеш силен мъж, от когото всички се боят, да умееш да правиш това, което другите не могат - например да витаеш свободно като птица над земята, да прогаряш предметите с поглед!... Но само толкова...

Едно московско момченце обичало “анимацията”. Неговото въображение било поразено от сериите за гумените мечета, които можели да правят ловки и високи скокове - през къщите, дърветата и пр. Отначало детето скачало из стайте: “Аз съм гумено мече! Аз съм гумено мече!” Но ето че заедно с другари се озовало на покрива на 16-етажна сграда. Деца се разлудували. И тук нашето момченце си представило, че ще може като любимите си мечета да прескочи на съседния покрив: нали те правели точно така. Няколко стъпки към ръба - и...

Излиза, че е много опасно да се развива въображението на децата, като им се показват супергерои.

Но, уви, и този трагичен случай не би заставил родителите на малки деца да изключат телевизора от контакта.

Вредно за здравето!

Между другото “синият екран”, край който съвременното семейство прекарва почти цялото си свободно време, нанася несъмнена вреда на физическото и психическо здраве на детето. Детските психиатри и психолози предполагат, че основните болести при децата през XXI век ще бъдат породени от телевизорите и компютрите.

Иеромонах Анатолий (Берестов), доктор по медицина, обяснява подробно каква вреда нанася телевизорът на детското здраве.

Първо, кинескопът произвежда облъчване, водещо до нервно-соматични нарушения в организма на детето; в резултат на това облъчване рязко се изтощава неговата нервна система. Второ, продължителното заседяване пред екрана на телевизора (както и пред компютъра, както, впрочем, и над книгата, ако детето умее вече да чете) води до астено-невротични нарушения: заради обездвижването се разстройва работата на чревната система, от организма трудно се отделят продуктите на разпад и децата боледуват често. Но още по-забележителни са психо-емоционалните нарушения, свързани с информационното въздействие на телевизията върху личността на детето. Наблюдава се, че при децата, привикнали да седят пред телевизора, отслабва паметта. Те стават по-несъобразителни на уроците в училище, не могат да се съсредоточават, нарушава се сънят им; стават възбудими, раздразнителни, обидчиви. Отношението им към родителите също се влошава, особено ако те им наредят да се отделят от екрана.

Това не е чудно - нали телевизията пленява душата и оказва хипнотично влияние. Не само детето, но и възрастният човек с неговата по-здрава и устойчива психика не може да се противопостави на въздействието ѝ, дори ако възприема критично това, което гледа. Телевизията по различни начини, волно или неволно кодира поведението на детето или на подрастващия - заставя го да живее по законите на екранния свят.

Разрушаване на нравствеността

Отец Анатолий като медик свидетелства за случаи на инфаркти и инсулти пред “синия екран”, защото възрастните хора преживяват по-силно емоционално напрежение, следейки събитията на екрана и съпреживявайки чуждия живот. Детето, както вече казахме, трудно прекарва границата между условността и реалността. На него му е още по-лесно, отколкото на възрастния да се потопи в света на илюзиите. А тъй като този живот е много по-интересен и богат на събития от неговия собствен, делничен, той бива предпочитан. Пред екрана то губи чувството си за реалност и се потапя в странно, лунатично състояние, напомнящо опиянение. По руската пословица “пияният и заспалият не мислят със своя ум”. А с чий?...

Телевизионният живот, където детето е преживяло такива силни усещания, му се струва “по-истински”, от действителния. Възвръщайки се не по своя воля от илюзорния свят, то намира своето съществуване сиво и скучно, а своите близки - незначителни и жалки.

Подрастващите сами не разбират защо телевизорът ги привлича толкова, защо им харесва да гледат филми за насилие и разврат. В живота всичко е безинтересно, а на лентата всичко е страхотно. И най-главното - когато се пренасяш във филмите, всичко глупаво, скрито в душата, всички тайни, съдържани или незначителни страсти получават храна и простор.

Отнасяйки се със снизхождение към тези страсти, телевизията допринася за развращаването на детето. Като му показва насилие дори в анимационните филмчета, предлагайки му сцени на разврат, жестокост или “красив живот”, тя пробужда в неговата душа страстите на гнева, блуда, завистта, сребролюбието. Така наречените екшъни го учат да презира слабия, натрапват му не само специален начин на живот, но дори и специален маниер на общуване с хората, дързък и безцеремонен, несъвместим с целомъдрената скромност и още повече - с християнското смирение.

Екранните герои толкова красиво и смело пушат и пият, толкова ловко мамят противниците си, така безстрашно се бият, прегръщат такива хубави жени, така се преследват с коли! И кодът е приет от бедната душа. Детето вече знае какво иска. И в реалния живот ще търси удовлетворение на откритите се страсти. А какво собствено може да го спре?...

Домашният идол

Тъжно е, че хората са изпаднали в психологическа зависимост от телевизора. Включваш - и ти се струва, че тъгата и унието преминават. Но ако той изведнъж се счупи - става катастрофа: настъпва непривична, плашеща тишина, става ясно, че всички членове на семейството са разединени... И за това сега почти във всички домове има по два-три телевизора: ако единият се счупи, ще включим другия.

Съществуват и семейства, където телевизорът се включва от сутринта и “диктува” преминаването на целия ден: сериалът се сменя с новините, след това - проблематично предаване, “авторски” програми, после отново новини, друг сериал, някакво шоу, “Поле на чудесата”, екшън - и ето денят преминал. Детето присъства тук, хранейки възприемчивата си душа с тази бездуховна храна, която му натрапва домашният идол.

Употребявайки безразборно тази храна, телезрителите постепенно губят своята индивидуалност, приравняват се, обезличават се. Както се изрази един социолог, благодарение на телевизията се формира нов антропологически тип, с ниско ниво на интелигентност и нравственост.

Обикновено децата са привързани силно към телевизора в семействата, в които и възрастните се увличат по него. Тук “кутията” е истинският стопанин на дома, най-висшият авторитет, най-любимият член на семейството - “господин Телевизор” (така се нарича той в една статия за него във вестник “Православна Москва”). Този съвременен идол заема почетно място в червения ъгъл и когато всички членове на семейството се събират около него като на вечерна молитва, се създава илюзията за покой и любов.

В последните години се появи конкурент на “господин Телевизор” в дейността за пленяване на детските души - “господин Компютър”.

Компютърът “сам по себе си”

Мнозина вярващи хора, особено от по-възрастното поколение, се отнасят към всеки компютър със суеверен ужас. Едни смятат тази “умна машина” за нещо като оръдие на антихриста, други твърдят, че в него “има бяс” и че помещение, в което има компютър, е осквернено.

Дори изключеният компютър им се струва заплашителен. Те са решително против използването му, особено за нуждите на Църквата...

Но компютърът е само една машина, вещ, дело на човешките ръце. И както всяка вещ, той също може да бъде превърнат в идол - в такъв впрочем се е и превърнал за някои програмисти. Така че както и другите рожби на техническия прогрес, той сам по себе си не е лош, нито е хубав. Такъв може да го направи човешката воля - определяйки как може да се използва това сложно изобретение.

Размишлявайки за това, свещеник Сергей Марук, автор на статия за компютрите в списание “Православное слово”, справедливо отбелязва, че и с такъв обикновен и полезен инструмент като лопатата може да бъде убит човек.

В днешно време очевидно не може да се мине без използването на компютъра като практически инструмент във всички сфери на обществения живот и никъде не можеш да се скриеш от това. Времето върви напред и днес например библиотеките в цял свят преминават на компютри вместо на каталози - иначе биха потънали в море от хартия. Книгите се издават също с помощта на компютри - в противен случай работата по изданието ще се забави няколко пъти...

И все пак би ни се искало децата да се държат по-настрана от тези “умни машини”. Тяхното вредно въздействие върху физическото здраве на човека не подлежи на съмнение. И никакви защитни екрани не предпазват напълно от пагубното облъчване. Неслучайно в целия свят са установени времеви норми за работа на компютрите. Медиците добре знаят, че всички “компютърджии” имат силно понижено количество на левкоцитите в кръвта си - значи повредена е защитната функция на организма, отслабена е съпротивителната сила срещу заболяванията.

Един московски лекар с 25-годишен стаж провел серия експерименти с помощта на лечебно-диагностична система “по метода Фол”, за да изясни как влияят обкръжаващите предмети на физическото състояние на човека. Бидейки убеден материалист, той узнал удивителни неща: оказало се, че осветената на молебен вода, светият елей (масло) нормализират показателите на болните органи. Затова пък при продължително “общуване” с компютъра силно се понижавал имунитетът, правейки организма беззащитен - особено пред онкологичните заболявания и пред другите “болести на века”. Синът на този лекар, юноша, увлечен по компютърните игри, след като се убедил в резултатите от експеримента, захвърлил “играта със смъртта”. Така разказва баща му.

Но освен на телесното здраве компютърът може да нанесе вреда и на човешката душа, особено на детската.

Добре би било, ако детето расте в православно, църковно семейство, ако душата му е защитена от църковната ограда, църковните тайнства, майчината молитва... А ако не е? Както казва старата пословица, “добрият воденичен камък всичко ще смели, лошият сам ще се смели”.

Ако за една душа играта с компютъра не принася голяма вреда, за друга тя може да се окаже неголяма, но смъртоносна доза отрова.

Компютърните игри

Компютърът не е само помощен инструмент в различните видове човешка дейност - на него може да се играе. Много детски игри: “кръстчета-нулички”, “морски бой”, “казаки-разбойници” или други подобни - оказва се, е възможно да “се пренесат” в “мозъка” на компютъра и да се играе на тях, без да се скача и бяга, без хартия и молив, а само като се натиска бутон и се следи резултата от играта на екрана. Тук не са нужни другари - твой приятел - партньор е машината, т.е. компютърът: ти играеш на него, в него и с него. Преди две-три години много московски ученици не се разделяха с малки плоски кутийки - електронни игрички. Влизайки във всеки вагон в метрото, почти сигурно можеше да се види седящо или стоящо сред пътниците дете, потънало в играта и не забелязващо нищо около себе си. Краят на сеанса - печелиш или губиш - не означава, че играчката ще бъде прибрана в чантата. Играта продължава, тъй като играчът безсъмнено е обзет от страст. Казват, че някои деца чрез непрекъснати тренировки - вкъщи, на училище, по пътя - достигнали до голямо майсторство в тази игра и почти никога не губели.

Игрите на големите персонални компютри са още по-увлекателни. Опитите на родителите да откъснат сина или дъщеря си от играта често завършват със страшни скандали, истерии и припадъци. Такава е силата на хазарта. Да отвлечеш детето от телевизора е по-лесно, защото всеки, дори най-страшният и отвратителен филм има край. А хазартната игра може да продължава безкрайно: ако загубиш, ти се иска да спечелиш, а ако спечелиш - да затвърдиш успеха. За разлика от обикновените джобни игри “истинските” са много разнообразни. При това, както твърдят специалистите, на всеки две години техните програми се обновяват (и могат да се обновяват безкрайно), цената си остава същата, а старите игри силно поевтиняват. Не играй, ако можеш.

Сложните електронни игри, особено направените на принципа на “лова” или “борбата”, толкова завладяват играещите, че те забравят за всичко на света.

Известният учен и православен публицист В. Тростников в статията си “Чудовища за малките” сравнява компютърните игри с “детските наркотици”. В стара Русия неразумни селянки пъхали в устата на своите бебета парцалчета с мак; детето, насмукало се с наркотик, си лежало тихо и майката можела да се заеме със стопанската работа. Сега медицината със сигурност знае, че това не би могло да не се отрази на бъдещето на детето. “Но още по-лошо е, пише В. Тростников, да му се отразят въвличащите го в своите владения електронни чудовища.”

Хазартът

Хазартът е такова състояние на душата, при което тя се превръща в истинско обиталище за страстите. Настъпва пълно душевно изтощаване, макар че самият играч (или този, който го наблюдава отстрани) има чувството, че е максимално целеустремен, съсредоточен и спокоен.

Това страшно и опасно състояние може да обземе всеки, който си позволи да се увлече от играта.

В романа на Достоевски “Играчът на рулетка” има удивителен по своята жизнена правдивост портрет на стара, 75-годишна жена, обхваната от хазартната игра, която “освободила” дремещите до този момент в нея страсти - преди всичко гнева и сребролюбието. Московска дворянка, вече започнала да се приготвя за смъртта и прикована към инвалиден стол, пристига в немски курортен град. Показват ѝ “павилиона”, където се играе на рулетка. Старицата отначало наблюдава с любопитство играта, а след това прави залагане. Тя залага на zero и губи. Още едно залагане - пак загуба. Отново zero - и топчето отново прескача покрай заветната клетка... Но ето, накрая и zero - печели! Старицата изпада в силно вълнение.

“- Господи, закъсняхме! Сега ще завъртят! Залагай, залагай! - развълнува се баба. - Не се туткай, по-бързо - излезе тя извън себе си, блъскайки ме с все сили.

- На какво да залагам, бабо?

- На zero, на zero! Пак на zero! Залагай, колкото можеш повече! Колко имаме всичко? Седемдесет фридрихсдора? Няма какво да ги жалиш. Слагай по двадесет фридрихсдора наведнъж.

- Опомнете се, бабо! То понякога по двеста пъти не излиза! Уверявам ви, ще пропилиете всичките си пари.

- Лъжеш, лъжеш! Залагай! Ето звънецът звъни! Знам какво правя - дори се разтрепери в изстъпление бабичката.

- Le jeu est fait! (Залаганията приключиха!) - извика крупието. Колелото се завъртя и излезе тринадесет. Изгубихме!

- Още! Още! Още! Слагай още! - крещеше баба. Аз вече не противоречах и свивайки рамене, поставих още дванадесет фридрихсдора. Колелото се въртя дълго. Баба просто трепереше, докато го следеше. “Та нима тя наистина си мисли, че отново ще спечели zero?” - си помислих аз, като я гледах учуден. На лицето ѝ сияеше твърдата увереност на победителя, непременно очакване, че ей сега ще извикат: zero! Топчето скочи в клетката.

- Zero! - извика крупието.

- Е, какво!!! - с буйно тържество се обърна към мене баба.”²

Разбира се, това било само началото. Бесът на хазарта, раздразнил жертвата си, се надсмял над нея. Както и трябвало да се очаква, бабичката след крупна печалба продължила да залага, докато не проиграла цялото състояние - парите, на които разчитали нейните сродници.

Това е хазартът. Ако играта е без залагане, той отново присъства. Мястото на една страст - сребролюбието, се заема от друга - гордостта. Тя диктува “воля към победата”. Дори ако играеш с машина.

Всяка хазартна игра се отнася със снизхождение към тъмните страни на греховната ни природа.

Така че какво става с детската душа, обхваната от хазартната страст, ако и помъдрелият от живота човек не може да ѝ се противопостави? Когато детето се

сражава с екранните чудовища или просто “убива патици”, бива обхванато от най-силно вълнение, разтърсващо цялото му същество. В него оживява всичко лошо и състоянието му е близко до лудостта.

Хазартната игра, с нейната страстност, непредсказуемост, власт на случайността представлява по справедливите бележки на В. Тростников типично адско, бесовско занимание. “И така, за какво място подготвят своите деца родителите, които им купуват електронни хазартни игри?” - с този риторичен въпрос той завършва своите разсъждения.

Какво става с душата?

Умничко, червенобузо момченце седи пред масата. Прехапало устни, то държи палците си на бутоните на сложна машина, без да сваля напрегнат поглед от екрана, на който присветват рисувани картинки. Момчето е заето с игра.

То е вкъщи, а не на улицата. И на екрана няма нищо страшно или неприлично. Това устройва възрастните. Те могат през пет минути да идват и да наглеждат детето си. Но виждат само външното, само тялото. А какво става през това време с душата?

Тя се намира далече от Бога, от родителите, от настоящия реален живот. Завладяна е от лъжа и страст и живее в един несъществуващ свят - в нищото. Нейното най-силно вълнение е възникнало на пусто място. Става онова, което се случва при гледането на теле- и видеофилми. Но съществува една принципна разлика. Спецификата на компютърните игри прави човека не пасивен зрител, а активно действащо лице. И той вече живее и действа не в нашия, а в друг, илюзорен свят.

Този свят е изграден от примитивни и сурови закони, на които играчът е принуден да се подчини. Той приема решенията, предвидени за него от програмистите. Така по убеждението на отец Сергей Марук, автор на статия за компютрите, в съзнанието на детето се получава програмиране на определени навици и нравствени стереотипи.

Какво точно въвеждат компютърните игри в неговото съзнание? Безбожен светоглед.

Първо, това е положителното (едва ли не фамилиарно) отношение към света на демоните - населен с “извънземни” чудовища, вампири, роботи - убийци и бесове. По този начин постепенно се разрушава бариерата, установена от Бога между човека и падналите духове. Някои игри (например “Звездни войни” и др.) носят подчертано демоничен характер.

Второ, игрите учат да се живее по законите на този бесовски свят, където “побеждава” най-силният, най-храбрият, най-хитрият, най-безпощадният. В този свят човешката личност престава да означава нещо; тя се възприема не като близък, не като образ Божий, а като “условен противник” или “строителен материал”.

Някои “умни” игри (например “Цивилизация”) дават възможност на играещия да развива у себе си неограничено властолюбие - да установи (все в този илюзорен свят) нов световен порядък, като по този начин подготвя съзнанието си за пришествието на антихриста.

Авторите на книгата “Битка със звяра” определят компютърните игри като “технотронна магия” - общение със злите духове посредством компютърната техника.

Не е чудно, че уж най-безобидните от тях неусетно разрушават психиката, водят до нервни заболявания и дори до бесноватост.

“Ако бях вълшебник...”

Това, че компютърните игри развивали интелекта, е отдавна развенчан в медицинската и православната литература мит. Както правилно отбелязва В. Тростников, те въвеждат детето в един силно опростен свят, регулиран от няколко точно формулирани правила, докато в науката и във всяка “жива” човешка дейност се изисква творческа интуиция, а не набор от алгоритми.

Смята се, че компютърните игри развиват въображението. Ето с това е трудно да не се съгласим. Но за добро ли е това?

Богатото въображение се признава за свойство на надарената душа. Възпитателите се стремят да го поощряват и развиват.

Един интелигентен дядо с възмущение разказвал, че на уроците по история неговият малък внук и другите деца били заставяни да играят на първобитни хора - да ги изобразяват, бягайки из клас, размахвайки ръце и издавайки нечленоразделни звуци като животни... Децата, разбира се, били много доволни...

В някои училища са въведени “петминутки” за медитация.

Децата постоянно биват поощрявани да си въобразят, представят или изобразят нещо. И ако медитацията е резултат от всеобщото увлечение през последните години към окултизма, то например известната на всички тема “Ако бях вълшебник” се предлага на различни поколения начални ученици вече тридесет - четиридесет години.

За децата от православните семейства не е лесно да ходят в съвременните училища. Те трябва да бъдат твърди и мъжествени, за да се противопоставят на множество изкушения. Така православно момиченце на 9 години в съчинението си за вълшебника написало следното: “Аз вярвам в Бога. Не съм искала и не искам да бъда вълшебник, защото това е грях...”

Хубаво ли е това - да си въобразиш, че си вълшебник, повелител на света, на хората и стихииите? А могъщ супермен, възстановяващ справедливостта и наказващ злодеите? А красавица, срещнала своя принц?.. В различните варианти на играта на въображението се оголват и развиват разни страсти - и това е всичко.

Дори не е важно какво ще си въобразиш. Светите отци учат, че не е полезно да си въобразяваш даже възвишени, свети картини. Те решително забраняват всякакво мечтателно разслабване.

А това е толкова приятно за падналата природа на човека! Тя подсъзнателно бива привличана напълно да се отдаде на потока от страсти, да си “почине”, “да се забрави”, “да помечтае”... И в тази мечта, уви, се промъква грехът.

Не бива де се мисли, че човекът - детето или възрастният - се е научил да преминава от света на трезвото видение и чувството за реалност в света на илюзиите отскоро, с появата на телевизията и компютрите. Не, той е умеел това винаги, и то толкова по-добре, колкото по-далече е стоял от църковните врата.

Мечтатели

“...Той мислеше колко добре би било да живее човек с някой приятел на брега на някоя река, после над тази река в главата му започна да се гради мост, после грамаден дом с такава висока кула, че оттам да може да се види дори Москва, и там да пият вечер чай, на чист въздух и да разсъждават за някакви приятни неща. После, че заедно с Чичиков са отишли на някакво светско събиране с хубави карети, там омагьосват всички с приятните си обноски и царят, като научава за тази им дружба, ги награждава с генералски чинове...”

Да, това е Манилов от “Мъртви души”. Класическият тип на мечтателя. Портрет на болната душа, обхваната от страстите на тщеславието и униинето. Гогол с голямо майсторство показва как едно несдържано въображение си построява мним, илюзорен свят

А ето още един завършен, страстен мечтател, който вече не може да живее в реалността. Това е героят от “Бели нощи” на Достоевски. Ние можем да разберем много от неговия пример.

Мечтата се заражда като “тъмно усещане”, “съблазнително желание”. Ако реалността не попречи (някакъв шум, някакво посещение) - въображението започва да работи: “Нов сън - ново щастие! Нов прием на изтънчена, сладострастна отрова!” Душата изпада в странно състояние на отмалялост без почивка, подобно на наркотичното опиянение. Тя се превръща в играчка на страстите - все същото тщеславие и сладострастие. Мечтателят на Достоевски си представя, че е увенчан със слава поет, героичен участник в знаменити исторически събития, щастлив любовник, който страстно целува своята красавица. Той бърка въображаемия свят с реалния; в първия живее истински, а във втория само съществува. Но преживяванията му са толкова дълбоки, че именно въображаемият живот му се струва истински, и ето дишането му вече става пресекливо, пулсът се ускорява, “от очите бликат сълзи”, “горят... бледите, овлажнени устни...”

Колко е странно това състояние! Колко не прилича на състоянието на трезво внимание, съсредоточеност, спокойствие и душевен мир, което е свойствено за православните подвижници!

Мнимата (виртуална) реалност

Четенето на романи способства за самостоятелната игра на въображението. Без тази храна то се изтощава. Още по-силно му действа, особено на детското, слуховото възприятие. Кой не знае за увлечението на децата по “страшните истории”, които те, треперейки от страх, са готови да слушат без край!

Ето старата няня разказва такива истории на момченцето, неумеещо още да чете (на Илюша Обломов от знаменития роман на Гончаров).

“Детето, обхванато от незнаен ужас, се притискаше към нея със сълзи на очи. Станеше ли дума за мъртъвци, вдигащи се в полунощ от гробовете, или за жертви, измъчвани от робството на чудовища, или за мечока с дървения крак... - косите на детето настръхваха от ужас. Детското въображение ту застиваше, ту кипеше. То изпитваше мъчителен, сладко-болезнен процес. Нервите му се обтягаха ката струни...”

Ето какъв бил резултатът от увлечението по страшните истории: “Въображението на момчето се насели от страшни призрци. Страхът и тъгата се загнездиха задълго, може би завинаги в душата му. Той се озърташе печално наоколо и виждаше в живота само вреди, беди...”

Още по-силно се потрися душата от зрителното възприятие на страшното (телевизията) - следващият етап от участието във въображаемите събития. Как е възможно това? В мечтата? Не само. В компютърните игри? Да.

Представете си, че на мечтателя е дадена възможност да вижда и усеща в действителност, с всички свои възприятия това, за което той мечтае. Нужно е само да се включи към определен датчик, да се съедини с машината и да избере копчето. Ако му се иска да изпита вледеняващ душата ужас, да се крие от чудовища, оживели мъртъвци и прочие - натиска копчето “УЖАСИ”. Ако иска “да люби и да бъде любим” - натиска “ЛЮБОВ” или “СЕКС”. Исква му се да участва в исторически събития? В какви? Заповядайте - “Кръстоносни походи”, “Вартоломеева нощ”, “Ватерлоо”... Исква му се да бъде “бог”? - Натиска копчето и ...

Именно до това води новото компютърно развлечение - “виртуалната реалност”. С нейна помощ мечтателят може да изпита всяко преживяване, недостъпно или забранено за него в реалния живот. Защо трябва да се бори със страстите, когато е толкова леко и приятно да им се подчини? Защо трябва да се отказва от това достъпно и “безопасно” наслаждение?...

Скоро до “виртуалната реалност” ще получат достъп и нашите деца. Това е страшна опасност за душата.

В книгата “Числото на звяра” иеромонах Анатолий (Берестов) привежда такива данни: “По оценка на японски учени към 2000 година обемът на продажбите на новите технологии, свързани със света на мнимата реалност, ще съставлява 10 трилиона йени, което ще предизвика истинска революция, подобна на ядрената, космическата, информационната, сексуалната.” Може да се предположи, че новото развлечение застрашава с духовна гибел значителна част от човечеството.

То потапя човека напълно в света на наслаждението и страстите. Освен това дава пълна възможност на съставителите на програми да управляват психиката на човека, да програмират поведението му, начина му на живот, мисленето. Кой ще се възползва от тази възможност?...

Демоните

Разбира се, преди всичко врагът на човешкия род - дяволът. Той използва за своите цели не само “виртуалната реалност”, но и всяко техническо изобретение. Например телевизора и компютъра, пробуждайки в душата на човека - възрастен или дете - дремещи страсти, провокирайки у него греховна мисъл, която не е по-малко грешна от думите или делата. Но не машината е виновна за нашите мислени грехопадения. Ветхозаветният Каин е извършил греха на братоубийството, но преди това е съгрешил в мислите си - завидял на праведния Авел (Бит. 4,5). Какъв път трябва да измине мисълта на завистника, за да достигне до решението да убие брат си? И какво предшества завистта, която вече е грях? И възможно ли е да бъде спряна мисълта, която

вече е започнала движението си по гибелния път: от случайната мисъл за нещо до намерението да се съгреша на дело?

На тези въпроси дават отговори още древните Свети отци, които са разработили подробно учението за помислите.

Работим ли, вървим ли по улицата, стоим ли вкъщи - ако нашият ум не е зает с нещо съществено, значи е обхванат от лоши помисли. Те замърсяват съзнанието с ненужни, празни, дори вредни, греховни представи, картини и спомени. Те пречат на правилния ход на мислите, не позволяват на човек да разсъждава спокойно и да се моли...

Ако умът и особено такава негова способност като въображението, не се държи с юзди, лошите помисли го овладява съвършено и човекът престава да забелязва с какво е заета неговата душа. Така живеят мнозина. Между другото според думите например на преп. Исихай Иерусалимски, “демоните обикновено чрез помислите скрито беседват с душата и я научават на зло”. А ние се отдаваме на властта на бесовската сила, замърсяваща и оскверняваща нашето съзнание, нашето сърце, за да завладее напълно волята ни.

Как лошата помисъл завладява душата

Отначало в ума се появява някаква представа или мисъл, дошла наум независимо от волята на човека. Ние можем да не ѝ обърнем внимание - тя ще излезе и ще се замени с друга. Ако позволим на ума да се спре на тази мисъл или представа (Светите отци наричат това “да разгледаш помисълта”), то ще настъпи съчетаване с лошата помисъл.

Случва се, като разгледа и определи помисълта като греховна, човек да я отхвърли, употребявайки известно усилие на волята. Но той би могъл и да я приеме съчувствено - да се съгласи с нея, което вече представлява явен мисловен грях.

Ние съгрешаваме мислено именно на този етап, когато все още можем да отхвърлим греховната помисъл, но вместо това я приемаме. Някой от Светите отци е казал: ”Ти не можеш да попречиш на полета на птицата, но можеш да ѝ попречиш да свие гнездото си тук или там...” Но, да приемем, че птицата вече е свила гнездо: човекът е избрал греха. По-нататък какво?

След това греховната помисъл овладява нашето сърце, сякаш го пленява - това се нарича стадий на пленяване на душата. Случва се на този етап умът, увлечен от лукави мисли, подобно на корабче сред буря и вълни, вече да не може да се опомни и да дойде на себе си.

Лошата помисъл, овладяла нашата душа и вкоренила се в нея, става нейна привычка и се нарича страст. Страстта се разгаря от все нови помисли, донесени от врага, и подхранва нашата мечтателност.

Такъв живот, воден от страстите, изпраща душата в погибел. Човек би могъл да се избави от такова състояние само по пътя на дълбоко и искрено покаяние...

Откъде се вземат лошите помисли и как да се борим с тях

Светите отци отговарят: лошите помисли идват от бесовете, от човешкото естество и от света.

Достоевски, велик психолог, често изобразявал хора, обзети от грешни помисли. Например в романа “Юноша” има любопитен епизод. Един от героите, Версилов, наблюдава в себе си вътрешно раздвоение. “Точно до вас стои ваш двойник - разказва той на близки. - Самите вие сте умни и разумни, а този непременно иска да направи някаква безсмислица около вас... и изведнъж разбирате, че самите вие искате да извършите това... някак неохотно искате”. По-нататък той признава, че в определен момент му идвала мисълта, че ако вземе древната семейна икона и “я удари в печката, на самия ъгъл”, то тя ще се разцепи на две части. Версилов продължава монолога си, като съобщава за своето намерение да се отправи в странство - и изведнъж скача, хваща иконата и я разбива в ъгъла на печката! “Неговото бледо лице почервенея цялото, стана почти алено и всяка чертичка от него затрепери и изтръпна...”

Явно в дадения случай помисълът е внушен от бяс - дотолкова е див, безобразен, с нищо необясним.

Древните подвижници, пустинници, които смиривали своята плът с многогодишни пости и лишение от общуване с външния свят, се противопоставяли най-често именно на бесовските помисли.

Съществуват и лоши помисли, породени от падналото естество на човека. Например, привикналият към чревоугодие често бива побеждаван от мисълта за вкусни ястия и напитки.

Накрая, светските хора най-често биват подлагани на нападения от лоши помисли, дошли от обкръжаващия ги свят.

За разлика от затворниците всички ние получаваме впечатления отвън - нещо виждаме, чувстваме, усещаме... А за проявлението на лошия помисъл не е нужно много. Той идва неочаквано, остава или отминава, сменя се с друг и така без край. Ако използваме светоотеческото сравнение, може да представим всичко това в следната картина:

През отворените прозорци на стаята влитат и отлитат птици, така че във въздуха се чува непрестанен шум и пляскане на криле. Много от тях остават в стаята и свиват там гнезда, така че е останало малко свободно място. В гнездата пишат пиленца, навсякъде е замърсено; тъмно, шумно, страшно...

Ако стаята е образ на нашата душа, то чрез какви “прозорци” влитат в нея впечатленията от обкръжаващия ни свят?

Светите отци наричат човешките възприятия: зрение, слух, обоняние, осезание и вкус - прозорци на душата за общуването ѝ с външния свят. “Чрез тях, - е казано в книгата “Невидимата бран”, - душата излиза навън, вкусува нещата, подлежащи на изпробване от всяко чувство, услажда се сама и от тяхната съвкупност си съставя кръг от утехы и наслаждения”. Така, чрез “прозорците” на възприятията в човешката душа влиза и неприличната картинка, и натрапчивата песничка, и всякакво греховно впечатление. То затова се и нарича впечатление, защото не преминава безследно: всичко, което виждаме, чуваме и чувстваме, остава в душата ни своя отпечатък.

Такива отпечатъци се врязват в паметта, развъртават въображението, дават “фатална храна” на мечтателността и превръщат човешкото сърце в скверен съсъд на всякаква нечистота.

Поради това, че нашите “прозорци на душата” са разтворени доверчиво пред обкръжаващия ни свят, че ние не умеем да сдържаме любопитството си и не се грижим за себе си - умът ни почти постоянно е зает с лоши помисли.

По-горе беше казано, че е необходимо известно усилие на волята, за да се избавим от помислите, опитващи се да пленят душата ни. Какво е това усилие?

Как можем да не мислим, ако ни се мисли? Да не си спомняме и да не мечтаем, ако ни се спомня, въобразява или мечтае? Можем ли да си забраним всичко това?

Мисълта може да се прогони само ако бъде заменена с друга, желателно е, разбира се - висока и свята. Ако човек има навик за благочестиво размишление, то и въображението няма да бъде пречка, а благо. Така свети Игнатий Брянчанинов при вида на оголеното зимно дърво “се утешавал с надеждата за обновление на душата”... Но съществуват и обикновени мисли, с които не е грешно да се заеме умът в свободното време. Така, Светите отци заповядват да се размишлява за конкретни неща: за това как да се построи дом, да се накладе печка, да се ушие дреха, пригответи храна и пр.

Изпитан способ за борба с лошите помисли е тяхното откриване - разкриване на тайните мисли пред духовно опитен наставник. Светите отци са писали много относно ползата от разкриването на лошите помисли, които при това губят пагубната си сила. В манастирите (напр. в Оптинската пустиня) бил приет обичай за ежедневно откриване на помислите пред старците.

Миряните, провеждащи внимателен живот и наблюдаващи вътрешното си състояние, откриват помислите си пред духовника на изповед. Смята се, че е ненужно, а и невъзможно, да се изповядат всички идващи наум лоши помисли (те идват и си отиват с хиляди) - трябва да бъдат открити тези от тях, които ни преследват натрапчиво, особено ако ги приемаме (за което се говори в предходната глава)..

Може ли да бъде защитено детето?

В московския храм службата е завършила току що. Седемгодишното момченце, прислужващо в олтара, стои около иконите и сериозно, заинтересовано беседва със свой връстник. За какво? Може би олтарникът убеждава приятеля си да идва по-често в църквата? Или обяснява устройството на храма? ... Уви: той разказва за някакъв специален биоробот, бил той играчка или герой от анимационен филм.

При това в дома на момчето няма телевизор, неговите родители, вярващи, църковни хора, никога не биха му купили “страшната” играчка. Откъде е неговата изкушеност и влечението му към това, което с всички сили се стараят да изключат от живота му? Значи видял е от съучениците, в училище, на улицата, заинтересувал се е ...

В съвременния свят е трудно да бъде съхранена душата незамърсена. Писателят В. Куприн пише: “Вървиш по улицата, повдигаш очи: цялата улица е в реклами на разврата и лесната печалба; включваш телевизора - там са бесовете, пропагандиращи насилие и поклонение пред златния телец; разгръщаш вестника - клюки, пошлости, скандали, креватни истории... Къде да се денеш?...”

У Светите отци има конкретен отговор на това. Трезвост и въздържание. Когато запитали преп. Иоан Колов как отразява помислите, той отговорил: “Аз приличам на човек, който седи под високо дърво и вижда, че към него се приближават много зверове и змии; ако той не може да им се противопостави, то ще се изкачи на дървото и ще се спаси. Така и аз, безмълвствайки в моята килия, виждам злите помисли, въставащи срещу мен, когато не мога да им противостоя, прибягвам до молитва към Бога - и се спасявам.”

Разбирайки, че “материал” за греховни помисли ни се предоставя преди всичко от падналия свят, Светите подвижници умеели да затварят прозорците на своите души от случайните впечатления. В *Отечника* има поучителен разказ за един пустинник, принуден да се отправи по заповед на епископа в многолюден град. След завръщането му на въпроса на братята: “Как е в града?” - той отвърнал: “Освен епископа аз не видях там нито един човек” - и забелязвайки недоумението на братята, пояснил: “Принуждавах себе си да не гледам към никого.”

Именно така - в светоотечески дух, решава проблема за защитата на душата и В. Куприн: “Къде да се денеш? Разбира се, стараяш се да не гледаш телевизор, да не четеш вестници, да възприемаш рекламата като цветно петно на оградата или зданието и се молиш...”

Разбира се, този съвет е отправен преди всичко към възрастните. А децата?

Възможно ли е в наше време да се изолира чистото дете от бесовщините, обкръжаващи ни от всички страни? Едва ли. Дори ако го отпишат от училище и го обучават въкъщи (което съвсем не е по силите на всеки), родителите няма да го спасят от множество вредни впечатления.

Какво да се прави? Да се разкаже на детето за действието на лошите помисли? За страстите? Да го призовем към подвига на въздържаността? Да му заповядаме да ходи по улиците със спуснати като монах очи?...

Противоотровата

Сега, слава Богу, има литература по християнска педагогика и родителите могат да се запознаят с нейните принципи. Ние ще се спрем само на един въпрос, на който и е посветена нашата книга: как да помогнем на детето да съхрани телесното си и душевно здраве в съвременния машинен свят? Как да предотвратим въздействието на отравящите душата впечатления, без при това да го превръщаме в старец, без да го лишаваме от детските игри и други утешения? Как да израсне душевно здрав, нравствен човек, без да превръщаме живота му във върволица от забрани?

Веществото, прекратяващо действието на отровата или способстващо борбата на организма против нея, се нарича противоотрова. Би било добре на детето да се даде такава противоотрова, която да му помогне да отхвърли всичко вредно за душата и ние да не се боим за него!...

В главата за възприятията ние говорихме, че мисълта може да се прогони, ако се замени с друга. Ако душата на детето се отравя от пошли впечатления - не трябва ли те да бъдат отслабени и заместени с добри? Такива добри, душеполезни впечатления могат да се окажат тази душевна противоотрова, която търсят съвременните родители.

Специалистите по детска психология отдавна са установили, че детето е повече емоционално, отколкото логично; то запомня по-лесно чувства, а не факти. И понякога

впечатлението от това или онова събитие, често незначително, се запомня от него за цял живот. Много отминали произшествия ние помним само защото са били съпроводени от силно душевно вълнение: или сме били поразени от нещо, или обидени дълбоко, или, напротив, срещнали сме разбиране и любов там, където не сме очаквали. А добрите впечатления, останали от семейството, в което сме отраснали, от общуването с родителите, са наша голяма скъпоценност.

И така да изместваме душевредните впечатления с добри, душеполезни. Да търсим за нашите деца силни противоотрови.

Възпитание на добри навици

Защо ако един ученик охотно се съгласява да попуши и да пие, друг се отказва без съжаление? Откъде се вземат момичетата, пред които приятелите и приятелките не си позволяват неприлични разговори? Защо сред веселата компания от юноши се намира един, който поглежда часовника, за да се прибере навреме вкъщи?

Очевидно това са възпитавани деца. Те умеят да се отклоняват от злото или от страх пред родителското наказание, или по навика на въздържанието и послушанието. Пътят за възпитаване на добри навици без съмнение е за предпочитане.

В светоотеческата литература има ярко сравнение: “Навиците, спечелени в детството, са подобни на букви, изрязани върху кората на младо дърво - те растат и се уголемяват заедно с него и дори съставляват част от него самото.” Много е написано за ползата от добрия навик. “Навикът е втора природа”, казва пословицата. Има и друго мъдро изречение: “Безделието е майка на всички пороци.” Би било голямо благо, ако детето от ранно детство привикне да не остава без занимание. От безделието идва и навикът с часове да се седи пред телевизора, и увлечението по игрите с компютъра, а и самата мечтателност.

Затова е добре, ако родителите успеят, когато децата са свободни от училище, да ги занимават с нещо полезно и интересно. Например - с ръкоделие.

Ние употребяваме тази дума в широкия ѝ смисъл, приет в светоотеческата литература. Ръкоделието е посилен телесен труд с душеспасителна цел, която се заключава преди всичко в избавлението от безделие, за чиято вреда вече говорихме. Занятието с простото и еднообразно ръкоделие (това можело да бъде и плетене на кошници или въжета, и обработване на градината) помагало на древните подвижници да съсредоточават своя ум - да не позволяват да се разсейва с лоши помисли - и да пребивават в постоянна молитва. И не само на древните.

През 1950 г. в един от руските манастири се подвизавал монах, който в свободното си от послушание време съшивал и разпарял чаршафа си... Той бил истински подвижник и молитвеник. За нас, обикновените хора, това занимание може да изглежда безсмислено загубено време, а у някого дори да предизвика иронична насмешка. Но от този малко шокиращ пример е видно, че при ръкоделието главното съвсем не е във външния резултат.

То не е “работа” (с това понятие ние обикновено свързваме изкарването на насъщния хляб), тъй като при него целта е друга - не телесна, а душевна полза, важен е не толкова външният, колкото вътрешният резултат. Ние говорим за това, защото малките деца трябва да бъдат приучени към ръкоделие именно за да бъдат опазени от

пагубното и развращаващо безделие. Родителите не дават на децата да вършат много неща вкъщи, защото мислят за външния резултат. “По-добре сама да го свърша!” - казва понякога с въздишка майката, събирайки след момченцето разхвърляните играчки или недавайки на дъщеричката си да измие съдовете. Действително по-лесно (и качествено!) е да свършим всичко сами, но за детето е полезно точно обратното.

Разбира се, истинската цел на ръкоделието трябва да бъде известна само на родителите - децата трябва да са убедени, че техният труд е нужен в семейството и че те са истински помощници.

Както показва опитът в много семейства, малките деца охотно помагат на майка си в кухнята, особено в готвенето и най-вече - ако приготвят нещо специално, вкусно, празнично. От тестото, както е известно, не можеш ги откъсна. Момчетата могат да бъдат приучени към женско ръкоделие: бродирание, шиене (отначало за куклите), плетене. На момчетата пък да се възлагат някакви дърводелски работи из къщи. Желанието да се помогне на възрастните е много ценно и то трябва да бъде поощрявано всячески. И нека пирожките, които момченцето е направило за първи път, да са некрасиви и неугледни, а табуретката да е скована не така ловко, както би го направил бащата - това не е причина да се отпъждат децата: “Ние ще го направим по-добре!”

В някои семейства майката и децата заедно отглеждат (дори в градски условия) декоративни или ядивни растения. Тези, които имат щастието да заведат детето през лятото извън града (на вила, на село), могат да отделят за него лехичка в зеленчуковата градина, за да обработва самостоятелно земята, да се научи на уважение и отговорност към сътворения от Бога свят.

Особено важно е всяко дете в семейството да има своя постоянна отговорност - послушание, както казват в манастирите. Това може да бъде: за малките - задължението да събират играчките си, после, когато детето порасне - да оправя леглото си, още по-късно - да изтрива праха вкъщи, да полива цветята, да купува навреме хляб и т.н.

Задълженията, разбира се, не трябва да бъдат непосилно много - по-добре да е едно, но да се изпълнява стриктно.

В семействата с много деца на по-големите може да бъде възложена отговорната задача да се грижат за по-малките. И отново - по-добре това да бъде не “отделно поръчение”, а постоянно, неизменно послушание: или всекидневна разходка с по-малкото братче или сестриче, или вечерни занимания с него с някакво ръкоделие... На по-големите би могло да бъде поръчано например всекидневното вземане от детска градина или (ако има малки ученици) да проверяват приготвянето на уроците и т.н.

В някои православни семейства на децата е възложена пълната грижа за домашни животни - рибки, котка или куче. Случва се детето да бърза след училище, защото го чака кучето, което никой освен него не разхожда. Разбира се, членовете на семейството не бива да се отнасят към животното като с играчка, която да захвърлят, след като се наиграят, а да се грижат за него като за творение Божие.

Възпитание на чувствата

Когато говорим за средствата, с които може да се защитят чувствата на детето от вредните впечатления, на нас ни се иска да започнем с природата. Тя е отлична противоотрова за душата и тялото, отровени от “машинната цивилизация”.

С добрите впечатления, получени от общението с природата, може да се насища и детската душа. По време на разходка майката обръща внимание на детето върху смяната на сезоните. Тя му показва как през есента листата в парка опадат, как зимният сняг затрупва земята, как радостно се възражда природата през пролетта. Съвършената форма и искрящата белота на снежинките, силата на стремежа към живот на пролетната тревичка или пъпка и още много примери, с каквито е толкова богата живата природа - всичко може да радва и възпитава детето, научавайки го чрез творението да познава Твореца. Спокойно течашката река, прозрачното ручейче, облаците и звездите на небето, плодородието на земята... Животът на насекомите, птиците ...

Наблюдението на живата природа - естествознанието, не само не е греховно - това е благочестиво и полезно занимание. Мнозина наши подвижници (например, св. Теофан Затворник) препоръчвали на миряните вместо романи да дават на децата си книги по естествознание като познавателни и подбуждащи благоговение към Твореца.

Природата предразполага към високи, духовни размишления. У свети Игнатий има прекрасно разсъждение на тази тема - "Градината по време на зима", където нарича природата книга, "дадена за четене на първосъздадения Адам", "съдържаща в себе си словото на Духа, подобно на Божественото Писание". Така в зимната градина може да се усвои "учението за възкресението на мъртвите, стига да умеем да гледаме..."

Родителите, особено на деца, които още не са тръгнали на училище, при цялата си заетост не бива да жалят сили и време за разходки с тях. Тук не става въпрос за възможността "да се подиша чист въздух", разходката - това е общение в приятна и интересна обстановка. Възрастта до седем години е златно време за възпитаване на душата, когато детето още е открито пред възрастните и особено лесно приема на вяра техните думи. Уроците за живота, получени на такива разходки, като правило остават завинаги в паметта на човека.

Важно е и това, че чрез общуването с природата децата се учат да познават и обичат родната си земя.

Пред очите ни сякаш се осъществява насилствена американизация на целия ни живот - на обществено и битово равнище. Съвременните деца започват да се срамуват затова, че са руснаци⁴ и гледат със завист към Запада.

Православните родители понякога не отдават дължимото значение на този проблем, смятайки, че патриотичното възпитание е отживелица от съветската епоха. Но това не е така. Св. праведник Иоан Кронщадски, който с цялата си душа се вълнувал за Русия, хвърлен в смут, през 1907 г. говорел в една проповед: "Помнете, че земното Отечество с неговата Църква е преддверие за Небесното Отечество. Затова го обичайте горещо и бъдете готови да положите душата си за него, за да наследите там живот вечен."

Как да научим малкото дете на любов към земното Отечество? Чрез любов към Православната Църква, родната природа, родната история. Може да се започне с малкото.

Известно е, че детето обича да играе. То, както смятат специалистите по педагогика, в играта опознава света и сменя емоционалното напрежение. Когато се изказват против компютърните игри, психолози, лекари, свещеници не са против играта като такава - те са против тази игра, която разрушава здравето на детето и влияе отрицателно върху неговия интелект и психика. На детето действително са необходими

игри, но свързани с движение и на чист въздух - “криеница”, “стражари и апаши”, и пр. ... И хубави играчки.

През последните години играчките силно се измениха - това забелязват всички родители. Куклите станаха други: вместо кукла - ”дъщеричка” или бебе, на момиченцата се предлага Барби, кукла в образа на оформена жена, с козметика, моден гардероб. Майките забелязват с тревога, че в образа на Барби, Синди и др. момичетата получават образец за подражание. Любимите играчки на момчетата са количките и войниците. Напоследък те са заменени от американски и японски фантастични същества: “супергерои”, “роботи”, “костенурки-нинджа” - герои от съответните анимационни филми. Някои от тях са толкова страшни (шлем с рога, ръка-щипка, звероподобно изражение на лицето), че на опаковките на английски е написано предупреждение: “За деца над петгодишна възраст!”

Много е важно с какви играчки си играят нашите деца - нали те запълват вътрешния им свят. Свещеник Артемий Владимиров в една от беседите си с родителите и децата казва: “Покажи ми, дете, играчките си, кажи ми кои от тях наричаш свои приятели и много от твоето бъдеще ще се разкрие. Ако твоите приятели са злостните, полудели “костенурки”, е едно, а ако са смелите хусари, пехотинци, конници на бели коне - това е друго.” Оказва се, че играчките също учат детето да обича своята Родина.

Разбира се, лесно е да се забележи, че “костенурките” и подобните им същества се продават на всяка будка, на всеки ъгъл, а я тръгни да търсиш руски войник... Това би било повод детето да бъде заинтересувано от подвизите на православното войнство, от мъжеството и великодушието на руския войник, от великия пълководец и дълбоко църковен човек А. В. Суворов...

Четенето на книги по руска история⁵ - за живота и бита на благочестивите ни предци, за руските царе, за героите и православните подвижници - ще помогне на детето да бъде възпитано в любов към Отечеството. На първо място, разбира се, ще бъдат житията на руските свети подвижници на благочестието. Много добре, както показва опитът на някои родители, децата възприемат книги като “Лето Господне” и “Поклонение” на И. Шмелъов.

Така у детето постепенно ще се изгражда представа за истинската, жива Родина. Такава представа би могла да се окаже своевременна противоотрова срещу завистта към “красивия живот” по западен образец.

Истинското високо изкуство също би могло да изиграе ролята на противоотрова за нашите деца от пошлостта на “масовата култура” (“сапунени опери”, филми на ужасите, екшъни, шоупрограми), от пагубната рокмузика.

Ние не говорим само за църковно изкуство. Разбира се, добре би било, ако можеше детето още от ранна възраст да слуша само църковни песнопения, да вижда само свещени изображения и да му се чете само житийна литература. Но е забелязано, че такава “стерилно” възпитание може с времето да се обърне към своята противоположност. Контрастът на света, в който живее детето, и на обкръжаващата ни действителност да се окаже твърде голям. Попадайки в училище или сред другари на улицата, оказвайки се бяла врана сред връстниците, детето ще се почувства засегнато и ще се разбунтува срещу родителите, а разбира се, и против Църквата...

Без съмнение си струва детето да бъде запознато и с добрите образци на светското изкуство, за да възпита у себе си естетически вкус. За душевната полза от такава изкуство на определен етап от формиране на личността говорят и оптинските старци.

Ако става въпрос за книгите, които детето трябва да прочете, то нека те не бъдат само “Приказки” на Пушкин или “Аленото цвете” на Аксаков. Колко много съкровища в руската поезия за възрастни от XIX в. са напълно достъпни за детското възприятие и се научават от децата наизуст! Нека детето да привикне към звученето на класическия руски стих, нека да се научи да разбира поетичния образ. А колко интересни теми за беседи с децата дава поезията!

Щастливи са децата от тези семейства, където има обичай да се събират всички и да се четат на глас хубави книги. Отделеното от възрастните време за това бива напълно заплатено от огромната полза за децата и цялото семейство. За такива четения са подходящи много произведения от световната класика. Например в царското семейство за общи четения се избирало не само Свещеното Писание, но и Дикенс, Уолтър Скот, Тургенев...

Картините на библейски и исторически теми, пейзажите и жанровите платна могат да бъдат обсъждани с децата не само в Третяковската галерия, но и да бъдат разглеждани от художествени албуми. Особено важна е сериозната класическа музика. Към нея детето трябва да бъде приучено още от първите си години и тогава по-късно тя ще се превърне в най-добрата противоотрова за поп- и рокмузиката. Юношите, които често посещават консерваторията, като правило доста спокойно възприемат “метъла” и пр. и едва ли се увличат по него - освен в знак на протест, ако родителите се престараят в своето “класическо” възпитание.

Иска ни се да посъветваме всички родители да обучават децата си на музика още от най-ранна възраст: или да свирят на някакъв инструмент, или да пеят в хор. Детски хорове днес има в много неделни училища. А истинското музикално образование, получено в музикалното училище, е хубаво още и с това, че задълго ще ангажира детето, избавяйки го от вредното безделие. На ученика от музикалното училище не му е до компютърни игри - освен уроците и разходките той трябва и “да свири” и се занимава допълнително въкъщи. Приобщаването към истинското изкуство прави детето и по-взискателно по отношение на телепродукцията.

Но какво, ако все пак имате телевизор и компютър?...

Уви, налага се да изхождаме от факта, че телевизията вече е навлязла в живота на съвременното дете. Да нямате въкъщи телевизор, означава прекалено силно да се отличавате от общоприетите норми. Доколко родителите са готови за това? И разбират ли, че по този начин децата им се оказват изолирани от своите връстници? Всички ли биха преодолели това? Или този път е за най-твърдите и мъжествените?

Но във всеки случай всички родители са длъжни да сведат “общуването” на детето с телевизора до минимум (за съхраняване на телесното здраве) и да го направят строго изборно (за съхраняване на душевното здраве).

Забелязано е, че децата сами предпочитат пред пасивното гледане на телевизия други интересни занимания, изискващи време, активност и енергия - когато имат такива. Затова родителите на децата в предучилищна възраст не трябва да жаят сили за игра с тях.

След това на преден план ще излезе друга задача - разумният избор на телевизионни предавания. При гледането на телевизия се отчита определена вреда за здравето на детето от облъчване и то трябва да бъде целесъобразно.

Не се изисква голямо усилие да се вдигне ръката и да се включи телевизорът. Но защо човекът (възрастен или дете) прави това? Ето кое е важното. Машинално, по

навик? От нямане какво да прави? За да “се откъсне”, да се забрави пред екрана? Да създаде фон за някакви други занимания?... Не, такива причини не могат да бъдат считани за уважителни от родителите и те трябва твърдо, с родителска власт и авторитет да ги отхвърлят.

Но нима няма полезни телевизионни предавания? Учебни програми, развиващи ума, пробуждащи към познание и самостоятелно мислене?... Научно-популярните предавания по история, изкуство, естествознание не само няма да повредят подрастващите, но и ще им принесат определена полза. Същото може да се каже и за някои художествени филми. И, разбира се, за православните религиозни програми, които се появиха през последните години. Само че тези предавания трябва да бъдат избирани от родителите, и то много строго.

Така в едно православно семейство бащата и дъщерята в неделната вечер разгръщат седмичната програма на телевизията и въоръжени с флумастер, отбелязват това, което ще гледат. Ако предаванията се окажат прекалено много, правят по-строг подбор, изхождайки от установения “лимит” време... Може би и други ще почерпят от техния опит?... Много важно е телевизорът вкъщи да се включва само за да се гледа нещо конкретно, а не за да се убива времето. Да се види нещо и веднага след това да се изключи, без да си позволяваме да бъдем увлечени от следващото предаване. Това е главното.

Мъдрите родители умеят да използват и телевизора в служба на семейството. При тях той не е “господин Телевизор”, а смирен помощник. Зрителният образ е най-ярък, най-запомнящ се. Образният език на киноизкуството е достъпен за детската душа. Затова е важно какво точно се казва на този “език”.

Можем само да добавим, че родителската забрана (ако детето иска да гледа нещо, непозволено от родителите му) трябва да бъде обоснована - ако е необходимо дори с казаното за телевизията в нашата книга. Във всеки случай задача на родителите е умело да обяснят на обиденото дете, че нищо не преминава безследно за душата и да му помогнат да различава лошото от доброто.

Навярно не трябва в ужас да се отдръпваме и от компютъра. Тук могат да бъдат дадени същите препоръки, както и с телевизора - строго ограничаване на времето на заниманията и разумен подход. Във века на всеобщата компютързация, когато има компютри дори в православните манастири, да се държи детето в изкуствена изолация от тях, означава да се усложнят по-нататъшният му живот като възрастен човек, учението и дори професионалната му дейност. Затова струва ли си да се отписва детето от училище само защото там се открива компютърна паралелка?

А какво би било, ако то, получавайки достъп до умната машина, не се увлече от хазартните игри? Родителите трябва авторитетно да му обяснят как точно стоят нещата. Компютърът не е играчка, а инструмент за полезна дейност и трябва да служи за благото, а не за вреда на хората.

Възпитание на душата

И така може да се изгради една своего рода система за вътрешна защита, която да съхрани душевното и телесното здраве на детето в света на машините. Нейното

създаване трябва да стане главна задача на съвременните родители, желаещи доброто на своето дете.

Тяхно свято задължение е преди всичко да му дадат правилна жизнена ориентация. Тогава никакви телевизионни герои няма да се превърнат в негови идоли и вредните впечатления от падналия свят няма да могат безпрепятствено да влияят на душата му.

За вярващите православни хора такъв несъмнен ориентир са единствено Христовите заповеди. Само ако се опира на тях, човек може да даде правилна, духовна оценка на всичко, което се случват с него. Иначе, увлечен от вълните на собствените си страсти, невиджайки в живота си никакъв висш смисъл, той затъва в житейското море, пропадайки все по-дълбоко в бездната на греха.

Детето от православно семейство и с правилно християнско възпитание получава добрите и душеполезни впечатления преди всичко в Църквата. Тук има и по-важни моменти: правилен и своевременно избор на духовник за детето, проблемът за поста и много други. Ще се спрем на някои от тях.

Например как да направим живота на детето интересен без телевизор, без електронни игри, без “Мак Доналдс” и “сникерс”? Как да го изпълним с духовно съдържание, без да го лишаваме от полагащите му се игри и утешения?...

От родителите зависи да покажат (не на думи, а на дело) как е възможно да се радваш на живота, бидейки православен. Необходимо е малкият ученик вече да може да противопостави на развлеченията на съучениците си нещо интересно, без да завижда на тези, които са изгледали всички “анимации”. Хубаво би било, ако разговаряйки с приятели за вчерашната неделя, може да каже: “А ние вчера ходихме там и видяхме това.” Това би могло да бъде например манастир...

Навлизайки в пубертета, детето неизбежно ще се сблъсква със съблазните на лекия и приятен живот, воден от “страстите”, върху него ще се стовари пропагандата на разпуснатостта и разврата. Затова е добре душата отрано да бъде укрепена от представата за друг жизнен път, за който е казано: “*Защото тесни са вратата и стеснен е пътят, който води в живота, и малцина ги намират*” (Мат. 7:14).

За православно дете е много полезно да знае не само своята енория и своя свещеник, но и да посети и манастири, които сега се възраждат. Това не само ще разшири неговия кръгзор, но и ще способства за духовното му израстване.

Престъпвайки манастирските врата, детето преминава през някаква граница. Това се чувства особено ясно в градските манастири: преди малко сте били на шумната улица, оставяща впечатлението за някакво опиянение на масовото безумие, и ето - пред вас е друг свят с други закони. Своего рода икона на Царството небесно. Покажете на му тази икона. Въведете го в манастирския двор, като предварително сте му обяснили правилата за поведение в обителта, покажете му монасите на богослужение и послушниците, заведете го при иеромонаха за благословия - това можете да направите, когато детето е още съвсем малко. Същевременно майката или бащата ще разкажат, че монасите се наричат още “иноци”, защото живеят иначе, не като всички - в света, а са го напуснали, за да служат само на Бога...

По-големите деца биха се заинтересували от историята на манастира; тях можете да ги заведете и на екскурзия. Такива пътувания до православни обители често се организират от неделните училища при храмовете. Нашите предци много са обичали такъв вид благочестива семейна почивка (от делничната суета) като поклонничеството в

далечна обител. Най-често посещавали Троице-Сергеевата лавра, Оптинската пустиня, Дивеево. За детето това е и увлекателно пътешествие с подготовка и приготовления... Мнозина запомнят подобни поклонничества за цял живот. Разбира се, по ред причини те не могат да се извършват често, но толкова по-сериозна и интересна би била подготовката за тях и толкова по-дълбоко биха се запечатали в паметта на детето.

Но най-хубаво е да се поживее в манастира, да се приобщи към манастирския живот. Някои неделни училища организират за учениците летни лагери край известни обители, където децата по време на ваканция могат да посещават и богослуженията, и да се къпят в реката, и да се разхождат, и да носят послушание при почистването на храма или двора, и да помагат в стопанската работа...

В много манастири има безплатни гостилници за поклонници, където може да се поживее няколко дни и да се положи труд в полза на обителта. Възрастните биха могли да се отправят там със своите подрастващи деца. Градските манастири обикновено имат свои скитове извън града с помощни стопанства, където също с удоволствие приемат поклонници - помощници.

Православните руски обители с техните светини, чудотворни извори, със славното им историческо минало - това също е образ на истинската, жива Русия.

Манастирите са място, където се усеща повеят на друг живот. Същото, макар и малко по-различно, може да бъде почувствано от детето на православното гробище...

Ние вече говорихме за това, че благодарение на "масовата култура" в детското съзнание се внедрява една представа за живота и смъртта, която е твърде лекомислена и съвършено чужда на православното разбиране за света. Как да се възпитава детето така, че у него да няма нито панически ужас от смъртта, нито онази привикналост към нея, която внедряват в душата му съвременните зрелища?

Затова много би помогнало такова благочестиво и душеполезно дело като посещение на гробищата. За ползата от тях е писано от Светите отци. Съвременните православни педагози напълно споделят това мнение и относно децата - за тях също е полезно да ходят на гробищата. Преди всичко - на гробовете на роднини.

Най-добре е да се поговори с детето за смъртта тук, сред гробните могили, огради и кръстове. Всички разсъждения за суетността на земните удоволствия, звучащи в обикновена обстановка малко отвлечено, тук се възприемат по-различно. На гробищата по друг начин се чувства единствеността и неповторимостта на всяка човешка личност и ценността на дадения от Бога живот.

Хубаво би било, ако децата помогнат на майката да разчисти гроба на роднината, да посади пролетни цветя, да запали свещ пред кръста и най-главното - ако привикнат да се молят за упокой на починалите сродници, а също и на другите погребани там православни християни.

Съществува благочестив обичай - специално да отидеш да се молиш на гроба на праведник, още непрославен от Църквата, но почитан от църковния народ.

На гробището присъства вечният живот. Това е такова място, което особено предразполага към духовна беседа. Тук се закрепват семейните връзки, възстановява се връзката между времената и поколенията.

Когато говорихме за семейните четения, ние не казахме главното - за четенето пред децата на Евангелието. Този хубав обичай, без който е немислимо правилното християнско възпитание, е съществувал винаги и днес съществува в много православни семейства.

Съвременните родители най-често четат Евангелието на децата си по време на болест или преди заспиване, когато детската душа е най-възприемчива и по-малко се отвлича от житейски попечения. Плътското начало в личността се смирява и успокоява по време на болест; преди сън, когато детето вече е в постелята си, дневната суета отстъпва и детето се нуждае по-силно от контакт с мама или татко.

Опитът показва, че трябва колкото може по-рано да се започне четенето на каноничния текст на Новия завет. За това е написано в книгата на свещеник Алексей Грачев “Когато децата боледуват”. “Понякога - казва той, - родителите не се решават да четат на децата “възрастното” Евангелие - четат от “Детска Библия”. Още от седемгодишна възраст, а дори и по-рано, може да се чете каноничният текст, за да се приучи детето на пълноценна духовна храна. Не с изкуствена храна трябва да го закърмяме, а с майчино мляко.”

Към този извод достигат и много православни родители, водени от собствения си опит. Майката на две малки момченца (А. Соколова, автор на педагогични очерци, публикувани през 1996 г. в списание “Москва”) споделя своите наблюдения. Тя била поразена от огромното впечатление, което словото Божие, оригиналното, неадаптирано, направило на нейните деца (на 8 и 5 години): те възприемат заповедите Божии при четенето на “истинското” Евангелие “като непосредствен призив, отправен към тях”.

Тази майка съветва всички родители: “Евангелието (непреработено) може да се чете изборно на дете, навършило четири години. При добро познаване на Новия Завет не е трудно да се избере малък откъс, свързан с настъпването на някакъв празник. Това четене е изключително важно, защото така започва християнският живот, неразделно свързан с Великата книга.”

Психолозите казват, че времето преди сън, когато детето вече си е легнало, е най-благоприятно за доверителни разговори. Някои родители след кратко четене обичат да беседват с децата. Забелязано е например, че малките деца с удоволствие отговарят на въпроси от прочетеното, съпоставяйки току-що чуто със собствения си живот.

Примерът на родителите

Необходимо ли е да добавяме, че да поставят детето си на твърдата почва на християнските заповеди могат само тези родители, които сами се стараят да живеят по тези заповеди?...

На разрушителния дух на времето родителите могат да противопоставят света и постоянния живот в Църквата и семейството (малката църква). За да може дори малкото детенце да почувства, че “тук е хубаво”. А когато порасне да си спомня: “Там беше хубаво.” Както е известно, истината с вяра не се доказва, а се показва. Навярно една от най-силните противоотрови от пошлите впечатления на падналия свят е образът на хората, живеещи сега и заедно, но въпреки законите на този свят. И още повече, ако тези хора са родителите.

Ние не трябва да забравяме, че децата постоянно ни наблюдават и ни подражават. При своята привидна неосъзнатост те забелязват всичко: и как стоим в храма, и как се молим въщи, и как общуваме с хората или какво говорим за тях, и на какво се радваме и какво ни огорчава.

Колкото повече пораства детето, толкова по-критично става то към нас, толкова по-добре вижда къде делата ни се разминават със словата ни. То все по-добре може да оцени собствените ни усилия да живеем по Божиите заповеди.

Съществува един важен въпрос: Как да научим детето да се моли? Молитвата не бива да се превръща в досадно задължение, в мъртво “правило”, което трябва по-скоро да се изчете. Много родители са разбрали това и имат незаменимо средство за възпитание - собствения пример. Те започнали да се молят пред децата, за да ги видят и чуят. Тъй като малкото дете не може да бъде заставено да седне и да слуша, ако иска да играе, родителите са намерили подходящото време - отново преди сън, когато децата вече са легнали в леглото. Много дечица заспиват с родителската молитва.

Децата с особено внимание се вглеждат и вслушват в молещите се възрастни, приемайки техния опит.

Старецът схиархимандрит Гавриил (от Спасо-Елеазаровската пустиня) си спомнял как майка му в детството му го упреждала за лудориите, а когато се повтаряли - започвала да се моли: “Застане, разказва старецът, на колене пред иконите и започне със сълзи и на глас да се жалва от мен на Бога и да се моли: “Господи, ето аз измолих от Тебе син, а той постоянно прави бели, не ме слуша. Какво да правя с него?... И сам може да погине, и мен да погуби... Господи, не го изоставяй, вразуми го да не върши повече лудории...” И все в този дух, моли се на глас, плаче. А аз стоя до нея, притихнал, слушам жалбите ѝ. Става ми срамно, пък и за майка ми ми е жал.

“Майчице, но майчице... аз повече няма”, шепна ѝ плахо. А тя все моли Бога за мене. Аз пак обещавам да не върша лудории и сам започвам да се моля заедно с нея...”

Иска ни се да добавим, че децата са особено чувствителни към неискреността - не дай си, Боже, детето да забележи, че майката се моли “заради него”, “на показ”! Като следствие може да се появи скептицизъм и дори озлобеност. Целта на такава гласна молитва може да бъде само самата молитва.

Заклучение

Един възрастен човек цял живот, до дълбока старост, помнел как неговите родители през нощта оставяли на масата в детската стая иконка с горящо пред нея кандилце, за да защитят детето от нощните страхове и колко радостно и спокойно му било, когато се събудел да види иконата, осветена от пламъка на кандилото.

Един-два такива спомена несъмнено действат благотворно на душата, защитават я в периоди на изкушения. А в наши дни на децата са особено нужни добри, душеполезни впечатления, защото съвременният свят буквално залива детската душа със страшни и греховни образи.

От родителите зависи добрите впечатления да са повече. Спомените за поклонението при преподобния Сергей, за вечерните разходки с бащата, за това как майка му се е молила край постелята, може да се окажат за подрастващия и за възрастния човек подобни на това кандило, което разгонвало обкръжаващата го греховна тъмнина.

Защитата на детската душа от вредното влияние на този свят не е толкова невъзможно дело. Преди всичко кръстеното дете има защитници, безкрайно по-могъщи от неговите родители: това е Ангелът пазител, това е светецът, чието име носи. И Сам

Господ, е казано, “пази младенците”, и Божията майка няма да ги изостави. И кръстът, който винаги е на гърдите, е “оръжие непобедимо”. Трябва само детето да помни за своите небесни защитници и да се обръща към тях с молитва. Затова е толкова важно детето да се научи да се моли - не “да изчита” сутрин и вечер сбор от непонятни за него думи, а именно да се моли на Бога, т.е. да говори с Него, да моли Неговата защита и помощ.

Съвременният християнски писател А. Доброволский има разказ “Кремъл” - за това, как две малки братчета се заблудили из многолюдните московски улици и все повече се отдалечавали от къщи. И как ги спасило чудо Божие - по молитвата на едното от децата, което си спомнило урока на баба си: “Саша, ако заболееш, ако загубиш нещо или сам се загубиш, заблудиш или изплашиш - моли се на Бог и Той ще ти помогне.” И ето, спомняйки си за това, изплашеното дете вървяло по улицата, държейки брат си за ръка и непрестанно се молело: “Господи, помогни ми. Господи, заведи ме вкъщи.” И искрената детска молитва била чута: Господ изпратил на момченцата водач - неизвестна светица в образа на стара монахиня, която им показала пътя...

Когато обясняваме на детето как падналият свят действа на душата му, как демоните “беседват” с нея чрез лошите помисли и откъде се вземат те, навярно си струва да му кажем, че дори великите подвижници не могли със собствени сили да се противопоставят на тези бесовски нападения. Но те, виждайки своята немощ, знаели, че “*невъзможното за човеците е възможно за Бога*” (Лука 18:27); те се обръщали към Бога с молитва и Той ги защитавал. Тяхната задача се заключавала в това, да бъдат внимателни към себе си и да се молят. Това е урок и за нас, и за нашите деца, които в трудните минути на изкушение могат да се помолят на Бога - за да получат бърза помощ.

Съвременните родители нямат възможност да заключат своето дете в глуха кула, за го изолират напълно от душевредните влияния на света. Пък и това би било проява на твърде неразумна родителска любов. Разумната любов е смирена и знае, че не може всичко. Затова “*невъзможното за човеците е възможно за Бога*”. Поради това най-първо задължение на християнските родители във всички времена остава молитвата за детето. Тя представлява основа за всички дела на семейното възпитание.

БЕЛЕЖКИ

1 Новозараждащата се буржоазна прослойка в днешна Русия. (*Бел. ред.*)

2 Редакторът би искал да изполва случая, за да насочи вниманието на христоролюбивия български читател и към една друга страна на разпространяваните днес по Българската телевизия западни и особено американски анимации. Те не само подронват християнския морал, но и голяма част от тях, като например: “Железният човек” и особено “Волтрон - защитникът на вселената”, “Капитан Планета” и “Звездните ездачки”, открито проповядват чрез окултна символика ценностите на т.нар. Ню Ейдж - “Нова епоха”, а френската анимация “Блю - земното дете” е извадила от преизподнята целия реквизит на средновековната демонология. (*Бел. ред.*)

3 Авторът е публикувал откъса с незначителни съкращения. (*Бел. ред.*)

4 Този факт за съжаление е актуален не само за Русия. (*Бел. ред.*)

5 Авторът говори за руската действителност и култура, но ние би трябвало всеки според възможностите си да се погрижим, възползвайки се от опита му, да приложим неговите съвети според собствената си история и култура. Патриотизмът не е непременно национализъм, както често се опитват да ни внушават. (*Бел. ред.*)